

Γυναικών ένύπνια σε αγιολογικά κείμενα
Μία πρώτη προσέγγιση

«Κι όταν ξύπνησε είδε να ζωντανεύει το όνειρό της»¹. Με αυτά τα λόγια ο Γρηγόριος Νύσσης, στον *Βίο* της Μακρίνας, τελειώνει την περιγραφή του ονείρου της μητέρας του, λίγο πριν εκείνη γεννήσει την αδελφή του. Ένα όνειρο συμβολικό, που έγινε αφορμή να αποκτήσει η Μακρίνα, εκτός από το όνομα της γιαγιάς της, και ένα άλλο «κρυφό» όνομα². Επί τρεις συνεχόμενες φορές, έτσι ώστε να τεκμηριώνεται η αληθοφάνεια του ονείρου³, μία υπεράνθρωπη μορφή φάνηκε στον ύπνο της οσίας Εμέλλειας και έδωσε στο αγέννητο βρέφος το όνομα της αγίας Θέκλας. Μόλις ξύπνησε η επίτοκος άρχισαν οι ωδίνες του τοκετού, που έγινε εύκολα, και το νεογέννητο κορίτσι πήρε κρυφά το όνομα της αγίας. Ο ίδιος ο Γρηγόριος επισημαίνει ότι το όνειρο δεν αφορούσε αυτή καθαυτή την ονοματοδοσία της αδελφής του, αλλά προμήνυε και προκαθόριζε τη ζωή της, ενώ η ταυτότητα του ονόματος φανέρωνε ότι η αδελφή του θα επέλεγε τον τρόπο ζωής της ομώνυμής της αγίας⁴. Η Μακρίνα-Θέκλα με την πολιτεία της απέδειξε ότι το όνειρο ήταν χρησμός⁵, σταλμένος από τον Θεό, κι έτσι επαληθεύτηκε η ρήση του Γρηγορίου για την εκπλήρωση ενός γυναικείου επαναλαμβανόμενου ονείρου.

Πρόκειται εδώ για έναν κοινό τόπο των αγιολογικών κειμένων, για συμβολικά όνειρα εγκύων γυναικών, οι οποίες γεννούν στη συνέχεια παιδιά, που αποδεικνύονται επιφανή, διακρίνονται για την αγνότητα και τιμώνται με την αγιότητα⁶. Στην

---

1. *τοῦ ὕπνου αὐτὴν διαναστῆναι καὶ τὸ ἐνύπνιον ὕπαρ ἰδεῖν*, Βίος Μακρίνας, ἐκδ. P. MARAVAL, *Grégoire de Nyssse. Vie de sainte Macrine* [SC 178], Paris 1971, κεφ. 2.29-30.

2. Βίος Μακρίνας, κεφ. 2.6-8, 2.30.

3. G. DAGRON, *Rêver de Dieu et parler de soi*, στο: *I sogni nel Medioevo*, ἐκδ. T. GREGORY, Rome 1985, 41 καὶ σημ. 19, ὅπου παρατίθενται παραδείγματα τοῦ αγιολογικοῦ τόπου.

4. Βίος Μακρίνας, κεφ. 2.31-34.

5. Η Μακρίνα, μετὰ τον θάνατο του αρραβωνιαστικοῦ της, ἀρνήθηκε νὰ συνάψει γάμο με ἄλλον ἄνδρα υπερασπιζόμενη τὴ μία καὶ μοναδική –έστω καὶ μη ολοκληρωμένη σαρκικά– γαμήλια ἔνωση, τιμώντας ἔτσι τὴν παρθενία, που πρώτη ἡ αγία Θέκλα εἶχε υπερασπιστεῖ ἐπὶ ποινὴ θανάτου. Η Θέκλα ὡς πρότυπο χριστιανῆς παρθένου μαρτυρεῖται σε πληθώρα κειμένων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, ἡ λατρεία της εἶχε μεγάλη διάδοση στὴ Μ. Ἀσία, ἐνῶ τὸ ὄνομά της ἔφεραν πολλές γυναῖκες στὴν ἴδια περιοχὴ. Βλ. Βίος Μακρίνας, 146-149 σημ. 2, ὅπου καὶ οἱ ἀναφορὲς στὶς σχετικὲς μαρτυρίες κειμενικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν.

6. ΓΙΑ ΤΑ ΣΥΜΒΟΛΙΚΑ ὄνειρα τῶν εγκύων γυναικῶν, που ἀπαντοῦν με μεγάλη συχνότητα στὴν ἀρχαία καὶ μεσαιωνικὴ λογοτεχνία βλ. F. LANZONI, *Il sogno presago della madre incinta nella let-*

ιστορία και στη χρονογραφία οι συγγραφείς δεν ασχολούνται με παρόμοια θέματα, καθώς οι αναφορές τους στα στάδια της γυναικείας ζωής είναι ελάχιστες και περιστασιακές, σε σχέση πάντοτε με ανδρικά ζητήματα. Ωστόσο, σε ένα κείμενο με χαρακτηριστικά «αγιολογίας», στον *Bio Βασιλείου*, η μητρική φροντίδα, ανησυχία ακόμη και η συμβολή στην πορεία του νεαρού –και όχι του αγέννητου– παιδιού της, όλα χαρακτηριστικά των μητέρων βιογραφούμενων αγίων⁷, αποκαλύπτονται και προβάλλονται μέσω δύο μητρικών ονείρων, που προφητεύουν τη «χρυσή» πορεία του Βασιλείου και την άνοδό του στον αυτοκρατορικό θρόνο⁸.

Με αφορμή τα λόγια του Γρηγορίου Νύσσης, σχετικά με την επαλήθευση ενός γυναικείου ονείρου, θα επιχειρηθεί μία πρώτη ανίχνευση της ποιοτικής σύνθεσης και της ποσοτικής καταγραφής των ονείρων των γυναικών που απαντώνται σε αγιολογικά κείμενα, κυρίως *Βίους* αγίων που έζησαν στη μέση βυζαντινή εποχή, για να αναζητηθεί, ακόμη μία φορά αλλά σε ένα διαφορετικό τομέα, η δυνατότητα αποτύπωσης στη βυζαντινή γραμματεία της γυναικείας ψυχοσύνθεσης και συγχρόνως της γυναικείας πραγματικότητας. Θα γίνει προσπάθεια, με άλλα λόγια, να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα: Τι ονειρεύονταν οι γυναίκες; ποια και πόση η σχέση των ονείρων τους με το αληθές ή την καθημερινότητά τους; Μπορεί ή και ήθελε άραγε η ανδρική γραφίδα, στην οποία αποκλειστικά οφείλουμε την καταγραφή, να αποτυπώσει τις πιο μύχιες σκέψεις, τις επιθυμίες, τα πιο «κρυφά» γυναικεία όνειρα; Μήπως, στην πραγματικότητα οι άντρες συγγραφείς δε μας επέτρεψαν να γνωρίζουμε παρά ελάχιστα ή τίποτα σχετικά με αυτή την πτυχή της γυναικείας φύσης;

Πρέπει εδώ να καταστεί σαφές ότι η έρευνα δεν είναι σε καμία περίπτωση εξαντλητική, καθώς η προβληματική διατυπώθηκε, στο πλαίσιο της συμμετοχής μου στη δημιουργία της Βάσης Δεδομένων για τα Όνειρα στο Βυζάντιο, από ερευνητι-

---

teratura medievale e antica, *AnBoll* 45 (1927) 225-261. Ο σ. υποστηρίζει (ό.π., 242-243) ότι οι συγγραφείς των πέντε πρώτων χριστιανικών αιώνων, αν και περιλαμβάνουν στα έργα τους άλλους τρόπους αναγγελίας της γέννησης εξεχουσών προσωπικοτήτων ή θαύματα περί τη γέννησή τους, αγνοούν αυτό το συμβολικό όνειρο, με μία μόνη εξαίρεση σε ανώνυμο Βίο του οσίου Εφραίμ. Ο εκδότης του Βίου της Μακρίνας, P. Maraval, ορθά υπογραμμίζει (Βίος Μακρίνας, σελ. 146 σημ. 1) το όνειρο της μητέρας της αγίας, ενώ καταγράφει και άλλα όνειρα στο έργο του Γρηγορίου Νύσσης, αναδεικνύοντας τη χρήση των ονείρων στα έργα του συγκεκριμένου συγγραφέα.

7. Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Μονογραφίες 6], Αθήνα 2005, 126-150.

8. Βίος Βασιλείου, έκδ. I. ŠEVČENKO, *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur liber quo Vita Basilii imperatoris amplectitur* [CFHB 42], Berlin-Boston 2011, 30-32, κεφ. 8. Μία παραλλαγή του πρώτου ονείρου αναφέρει και ο Σκυλίτζης, έκδ. I. THURN [CFHB 5], Berlin-New York 1973, 121. Η βιβλιογραφία γύρω από τη μυθολογία του προσώπου του Βασιλείου είναι ευρεία. Περιορίζομαι να αναφέρω εδώ την *ad hoc* μελέτη των Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ – Τ. ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗ, Πορφυρές ονειράτων όψεις και χρήσεις. Αφήγηση και εικονογράφηση βασιλικών ονείρων στο Βυζάντιο, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 79 (Ιούνιος 2001) 26-33 και ιδιαιτ. 29-32.

κή ομάδα του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών⁹. Έχουν σταχυολογηθεί ενδεικτικά παραδείγματα τα οποία προκαλούν σκέψεις και δίνουν τη δυνατότητα για την εξαγωγή λίγων πρώτων συμπερασμάτων.

Μία γρήγορη ανάγνωση των αγιολογικών κειμένων, της μέσης βυζαντινής εποχής, προκαλεί την εντύπωση ότι οι γυναίκες σπάνια ονειρεύονταν. Μία δεύτερη ματιά οδηγεί στη διαπίστωση ότι τα όνειρά τους ήταν κοινότυπα. Και τούτο σε σχέση τόσο με τις βιογραφούμενες άγιες γυναίκες όσο και με άλλες γυναίκες που αναφέρονται στους Βίους των αγίων, ανδρών και γυναικών. Αν, μάλιστα, ο αναγνώστης-μελετητής έχει υπόψη του την πληθώρα και την ποικιλία περιεχομένου των ανδρικών ονείρων, μπορεί εύκολα να οδηγηθεί στο παραπλανητικό συμπέρασμα, ότι ο ύπνος των γυναικών δεν διαταρασσόταν συχνά από τη θεία ή τη δαιμονική παρέμβαση. Δηλαδή, για να αναφερθούμε στις τρεις κατηγορίες των ονείρων¹⁰, ο Θεός δεν επιθυμούσε να στείλει μήνυμα σε γυναίκες ή ο Σατανάς δεν στόχευε στην παραπλάνηση της κατεξοχόν επιρρεπούς στην εξαπάτηση κοινωνικής ομάδας. Δεν υπήρχαν έγνοιες της προηγούμενης ημέρας ή σωματικά ερεθίσματα ικανά να προκαλέσουν όνειρα στις γυναίκες. Αν όμως υπήρχαν, τι είδους ήταν αυτά;

Ας παρακολουθήσουμε, κατά πόσον τα γυναικεία όνειρα, όπως αυτά περιγράφονται στα συγκεκριμένα κείμενα, ανταποκρίνονται στην καθημερινή ζωή ή στον επιθυμητό ρόλο της Βυζαντινής.

Το ύψιστο γυναικείο καθήκον ήταν, και στο Βυζάντιο, η τεκνοποιία και η γυναίκα είχε συνείδηση του γεγονότος ότι μέσω αυτής καταξίωνε την ύπαρξή της. Είναι επομένως εύλογο, να την απασχολούσε η καθυστέρηση της εκπλήρωσης του ρόλου της και να της προκαλούσε αζεπέραστα προβλήματα και εσωτερική ανησυχία, που το ασυνείδητο εκφράζει με τη μορφή ονείρου.

Πέρα από όνειρα, όπως αυτό της μητέρας της Μακρίνας που αναφέρθηκε στην αρχή και αφορούσε την έκβαση της εγκυμοσύνης και το μέλλον του κυοφορούμενου εμβρύου, όνειρα μαρτυρείται ότι έβλεπαν και οι γυναίκες που επιθυμούσαν να αποκτήσουν παιδί.

Η γέννηση πολλών αγίων αποτελούσε την επιβράβευση πιστών γονέων, που

---

9. Η μελέτη αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της ανακοίνωσής μου στο Διεθνές Συμπόσιο, με θέμα *Όνειρα και οράματα στην Ύστερη Αρχαιότητα και στο Βυζάντιο*, που οργανώθηκε από το Πρόγραμμα «Καθημερινός και κοινωνικός βίος στο Βυζάντιο» του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, στις 23-24 Μαΐου 2008. Ευχαριστώ και από τη θέση αυτή τη συνάδελφο ερευνήτρια Χριστίνα Αγγελίδη, συντονίστρια του Προγράμματος, για αυτή την «ονειρική» εμπειρία. Είχε την καλοσύνη να διαβάσει το χειρόγραφό μου και να κάνει ορισμένες χρήσιμες επισημάνσεις.

10. DAGRON, *Rêver de Dieu*, 38-39 και σημ. 7.

για χρόνια παρέμεναν άτεκνοι¹¹. Μεταξύ των τρόπων προαναγγελίας της ήταν ένα ονειρικό προμήνυμα στις μητέρες, με την Παναγία κυρίως να εμφανίζεται στις άτεκνες γυναίκες προκειμένου να τις πληροφορήσει για την επικείμενη εγκυμοσύνη τους. Οι γονείς της αγίας Θωμαΐδας (10ος αι.), Μιχαήλ και Καλή, παρά την τέλεια μεταξύ τους συζυγική σχέση βρίσκονταν σε απόγνωση καθώς δεν είχαν αποκτήσει παιδί. Με παρακλήσεις, ικεσίες, νηστείες και προσευχές απευθύνονταν στον Θεό, μέχρις ότου η Παναγία εμφανίστηκε στον ύπνο της Καλής και της προφήτευσε τη γέννηση της κόρης τους. Η φωνή της ήταν τόσο ζωντανή: *Ταῦτα σχεδὸν ὕπαρ ἠκηκόει παρὰ τῆς θεομήτορος* και όταν ξύπνησε διηγήθηκε στον σύζυγό της τα όσα είδε: «*Θεὸς ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος καὶ διὰ τοῦτο ἐξηγέρθη καὶ εἶδον· καὶ ὁ ὕπνος μου ἠδὺς ἐγένετο*». Πράγματι, ύστερα από λίγο χρόνο η Καλή συνέλαβε και γέννησε κόρη¹². Με κοινό όνειρο και στους δυο γονείς της αγίας Θεοφανώς, που αποκοιμήθηκαν στην εκκλησία, αναγγέλθηκε η μελλοντική σύλληψη και γέννηση της αγίας¹³. Ο μεγαλομάρτυρας Θεόδωρος και ο απόστολος Παῦλος εμφανίστηκαν σε παράλληλα, ταυτόχρονα, όνειρα (*κατ' αὐτὴν δὲ τὴν νύκτα γλυκεῖά τις ἐφίσταται ὄψις αὐτοῖς ἰδίᾳ ἐκάστῳ φανεῖσα*) στους γονείς του Θεοδώρου Εδέσσης, όταν εκείνοι παρακαλούσαν να αποκτήσουν γιο και ο απόστολος τους υποσχέθηκε τη γέννησή του αγίου¹⁴.

Σε περιπτώσεις ασθένειας των ίδιων των γυναικών, συχνά τα όνειρα ήταν εκείνα που τις καθοδηγούσαν για τον τρόπο ίασής τους.

Η Ευδοκία, σύζυγος του Βασιλείου Α', καταπονημένη από βαριά ασθένεια και φοβούμενη τον θάνατο, είδε στον ύπνο της το Νικόλαο Στουδίτη, που τη διαβεβαίωσε για την αίσια έκβαση της ασθένειάς της¹⁵. Σε δύο γυναίκες, που έπασχαν η μία από κατάληψη δαιμονίου και η άλλη από έντονο πόνο στον αυχένα εμφανίστηκε η Αθανασία της Αίγινας και εκείνες, ακολουθώντας τις οδηγίες της, θεραπεύτηκαν¹⁶.

Εκτός από τον εαυτό τους, οι γυναίκες είχαν καθήκον και υποχρέωση –αλλά ήταν και δική τους ανάγκη– να φροντίζουν για όλα τα μέλη της οικογένειας. Μεριμούσαν για την αποκατάσταση της υγείας αγαπημένων προσώπων από δυσίατες

11. Βλ. σχετικά ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η γυναίκα*, 27-33.

12. Βίος Θωμαΐδας, έκδ. AASS Nov. IV, 235, κεφ. 5.

13. Βίος Θεοφανώς, έκδ. E. KURTZ, *Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI., Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg*, VIIIe s., III/2 (1898) 2, κεφ. 3.

14. Βίος Θεοδώρου Εδέσσης, έκδ. I. POMJALOVSKIJ, *Žitie iže vo sv. octa našego Feodora archiepiskopa Edesskogo*, St. Petersburg 1892, 3-4, κεφ. 3.

15. Βίος Νικολάου Στουδίτη, PG 105, 913D-916A.

16. Βίος Αθανασίας Αιγίνης, έκδ. L. CARRAS, *The Life of St. Athanasia of Aegina: Edition and Commentary*, στο: *Maistor: Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, επιμ. A. MOFFATT, Canberra 1984, 222 κεφ. 30, 223 κεφ. 32.

ή ανίατες ασθένειες και για τη σωτηρία των ψυχών όσων είχαν χάσει¹⁷. Τα όνειρά τους μαρτυρούν τις προσπάθειες που κατέβαλλαν, προκειμένου μονάκριβοι γιοι, που αποτελούσαν το μοναδικό στήριγμα των χηρών, να θεραπευτούν ή με σκοπό να εξασφαλιστεί η υστεροφημία των συζύγων τους.

Μία γυναίκα, έχοντας χάσει όλες τις ελπίδες για το παράλυτο μοναχοπαίδι της, εκλιπαρούσε τη βοήθεια του αγίου Ιωάννη, μοναχού στη Θράκη, στα χρόνια του Βασιλείου Β'. Αποκαμωμένη έπεσε στο έδαφος, και, την ώρα που κοιμόταν, είδε στον ύπνο της τον άγιο να θεραπεύει το παιδί¹⁸. Ένα τρίτο πρόσωπο, μία ασκήτρια στη μονή της Θεοδώρας της Θεσσαλονίκης, είδε στον ύπνο της να θεραπεύεται από δαιμόνιο ο νεαρός Γεώργιος, που μαζί με τη μητέρα του είχαν παραμείνει κοντά στον τάφο της οσίας νηστεύοντας και προσευχόμενοι¹⁹.

Σχετικά με τη σωτηρία της ψυχής ή την απόπειρα αποκατάστασης της υστεροφημίας του συζύγου, το παράδειγμα αγγίζει το Ιερό Παλάτιο. Στην αυγούστα Θεοδώρα αποδίδονται πολλές απόπειρες προκειμένου να εξασφαλίσει τη μεταθανάτια ατιμωρησία του Θεόφιλου²⁰. Τόσο στο *Βίο* της αγίας όσο και στην ψυχοφελή διήγηση *De Theophili imperatoris absolutio*, η μεταστροφή του αυτοκράτορα στη λατρεία των εικόνων, στην πρώτη περίπτωση, και η συγχώρησή του από το Θεό, στη δεύτερη, συντελούνται μέσα σε ένα ονειρικό πλαίσιο²¹. Άλλωστε, μετά το τέλος της εικονομαχίας, μαζί με τις εικόνες στους ναούς επιστρέφουν, και μάλιστα κάνουν ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία τους, τα όνειρα στη λογοτεχνία και τα ονειροκριτικά²².

Σύμφωνα με *Βίο* της Θεοδώρας, η αυγούστα αποκοιμήθηκε ενώ βρισκόταν δίπλα στο κρεβάτι όπου ψυχορραγούσε ο σύζυγός της. Την ώρα που αφυπνιζόταν, στην ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ ύπνου και εγρήγορσης (*μικρὸν ἀφύπνῳσασα*), είδε τη Θεοτόκο βρεφοκρατούσα και πίσω της αγγέλους να κτυπούν και να ονειδίζουν το Θεόφιλο, ο οποίος ομολογούσε ότι υπέφερε τα μαρτύρια αυτά εξαιτίας της

17. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η γυναίκα*, 136-140, 163-165.

18. Βίος Ιωάννη του Νέου, έκδ. ΑΑSS Nov. IV, 687, κεφ. 15.

19. Βίος Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, έκδ. Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, *Ο Βίος της οσιομυροβλύτιδος Θεοδώρας της εν Θεσσαλονίκη. Διήγηση περί της μεταθέσεως του τιμίου λειψάνου της οσίας Θεοδώρας. Εισαγωγή - κριτικό κείμενο - μετάφραση - σχόλια*, Θεσσαλονίκη 1991, 168-170, κεφ. 51.

20. Ο Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, *The Rehabilitation of the Emperor Theophilus*, στο: *Byzantium in the Ninth Century: Dead or Alive?*, έκδ. L. BRUBAKER [Publications of the Society for the Promotion of Byzantine Studies], Aldershot 1998 (= Ο ΙΔΙΟΣ, *History and Literature in the 9th-10th Centuries*, Aldershot 2004, αρ. 20), 37-49, παρουσιάζει κριτικά τις σχετικές αναφορές των πηγών, χρονολογεί την προσπάθεια να αποκατασταθεί ο αυτοκράτορας της Φρυγικής δυναστείας και την εντάσσει στη γενικότερη επιχείρηση αποκατάστασης, στο μέτρο του δυνατού, εκ μέρους των βυζαντινών συγγραφέων, της τέλει εικόνας του βυζαντινού ηγεμόνα.

21. Αναφορά στα όνειρα που σχετίζονται με την αποκατάσταση του Θεόφιλου κάνει ο ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, *The Rehabilitation*, 45-46.

22. DAGRON, *Rêver de Dieu*, 47-51.

πολιτικής του εναντίον των εικόνων. Με τον τρόπο που εξιστορούνται τα γεγονότα τα όρια του φαντασιακού και του πραγματικού γίνονται δυσδιάκριτα. Όσα ονειρεύεται η Θεοδώρα έχουν άμεση σχέση με όσα υποφέρει και υφίσταται ο ετοιμοθάνατος Θεόφιλος, έως ότου εκείνος ομολογήσει την πλάνη του, στο όνειρο, και ασπασθεί το κρυμμένο εγκόλπιο του Θεόκτιστου, στην «πραγματικότητα»²³.

Στη διήγηση *De Theophili imperatoris absoluteione*, ενώ ο σύζυγός της ήταν πλέον νεκρός, η αυγούστα, στον όρθρο της Μ. Παρασκευής, αποκοιμήθηκε και ονειρεύτηκε ότι βρισκόταν στο forum του Κωνσταντίνου. Εκεί, άνδρες, ειδικά επιφορτισμένοι με αυτό το έργο και πλήρως εξοπλισμένοι –οι οποίοι στο τέλος αποδεικνύονται άγγελοι–, κτυπούσαν και έσερναν τον γυμνό και με δεμένα τα χέρια Θεόφιλο. Η Θεοδώρα τον αναγνώρισε και ακολούθησε την ιδιότυπη ομάδα έως τη Χαλκή Πύλη, όπου πάνω σε θρόνο, καθόταν μία φοβερή ανδρική μορφή (ο ίδιος ο Θεός). Η αυτοκράτειρα ικέτευσε για τη συγχώρηση του συζύγου της, η οποία τελικά και δόθηκε, λόγω των δακρύων, της πίστης και των ικεσιών της αυγούστας²⁴.

Όνειρα επίσης έβλεπαν οι γυναίκες όταν ήταν βαθύτατα λυπημένες για την απώλεια ενός πολύτιμου γι' αυτές αντικειμένου. Πρόκειται για όνειρα που δίνουν λύσεις σε ποικίλες καταστάσεις, όπως η αποκάλυψη ενός κρυμμένου θησαυρού ή του πραγματικού ενόχου ενός εγκλήματος²⁵. Στη μονή του αγίου Μωκίου, για παράδειγμα, όπου βρισκόταν το λείψανο της αγίας Θωμαΐδας, χάθηκε ένα βιβλίο και οι μοναχές ήταν περίλυπες. Φάνηκε όμως νύχτα στο όνειρό τους η αγία και τους αποκάλυψε ότι το χαμένο προσευχητάριο φυλασσόταν στον τάφο της. Η αναζήτησή του εκεί οδήγησε αμέσως στην ανεύρεσή του και το όνειρο επαληθεύτηκε²⁶.

Με δεδομένο το είδος των κειμένων που εξετάζονται (Βίοι αγίων), συχνά ήταν και στις γυναίκες, όπως και στους άντρες, τα ονειρικά προμηνύματα του επικείμενου θανάτου και της μελλοντικής αγιοποίησης. Μετά τον θάνατο του ιδρυτή και ηγουμένου μίας μονής, ήταν κοινή η αγωνία σε μοναχούς ή μοναχές να πιστοποιήσουν την αγιότητα του προστάτη τους και να την διαδώσουν, έτσι ώστε η μονή να αποκτήσει φήμη και να προσελκύσει προσκυνητές και νέους μοναχούς. Στο πλαίσιο αυτής της αδημονίας (λαχτάρας) προκαλούνταν όνειρα που αποκάλυπταν ή προφήτευαν την αγιοποίηση.

23. Βίος Θεοδώρας, έκδ. Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Βίος της αυτοκράτειρας Θεοδώρας [BHG 1731], *Σύμμεικτα* 5 (1983) [= Ο ΙΔΙΟΣ, *History and Literature in the 9th-10th Centuries*, Aldershot 2004, αρ. 5], 264.

24. *De Theophili imperatoris absoluteione*, έκδ. W. REGEL, *Analecta Byzantino-Russica*, St. Petersburg 1891, 33-35. Στο ίδιο κείμενο (ό.π., 36 κ.ε.), ο πατριάρχης Μεθόδιος, σε όνειρό του, πληροφορείται από έναν άγγελο ότι ο Θεόφιλος συγχωρήθηκε για την οικονομιακή πολιτική του.

25. DAGRON, *Rêver de Dieu*, 41.

26. Βίος Θωμαΐδας, 240-241, κεφ. 22. Πρβλ. *Λόγος εις την Αγίαν Θωμαΐδα* (παρά Κωνσταντίνο Ακροπολίτη), έκδ. AASS Nov. IV, 245, κεφ. 16.

Η αγία Μαρία η Νέα, κατάκοιτη, κακοποιημένη από τον σύζυγό της, είδε στον ύπνο της τα δύο πεθαμένα παιδιά της, Ορέστη και Βαρδάνη, να την κρατούν, ένα από το κάθε χέρι, και να της υπόσχονται να την οδηγήσουν *πρὸς τὸν καλοῦντα βασιλέα*. Η Μαρία συνειδητοποίησε ότι το όνειρο προμήνυε τον θάνατό της και κάλεσε τον σύζυγό της, προσπαθώντας να αποκαταστήσει την αλήθεια για όσα ψευδώς είχε κατηγορηθεί από τους συγγενείς του. Λίγο αργότερα, και ενώ οι γυναίκες της πόλης πληροφορήθηκαν ότι επίκειται ο θάνατός της, η Μαρία άφησε την τελευταία της πνοή, οραματιζόμενη τον ουρανό να ανοίγει, να ξεχύνεται *φῶς ἄρρητον* και να αιωρείται το στεφάνι της αγιότητας²⁷.

Παρόμοιου περιεχομένου όνειρο ή όραμα (στο κείμενο δεν καθορίζεται) είδε και η αγία Αθανασία της Αίγινας, δώδεκα ημέρες πριν τον θάνατό της. Δύο λευκο-ντυμένοι άνδρες της *επέδωσαν χάρτην γεγραμμένον, λέγοντάς της: ἰδοὺ ἡ ἐλευθερία σου. λάβε την καὶ εὐφραίνου*. Μόλις συνήλθε διηγήθηκε τα πάντα σε μία συνασκητριά της. Έκτοτε έπαψε να τρώει και να πίνει, και τη δωδέκατη ημέρα πέθανε²⁸. Η μοναχή που τη διαδέχθηκε στην ηγουμενία είδε στο όνειρό της την Αθανασία την ίδια να της αναγγέλλει ότι, με τη συμπλήρωση σαράντα ημερών από τον θάνατό της θα λάβει από τον Θεό εκείνο που της μέλλεται να λάβει. Όταν όμως ξύπνησε δεν μπορούσε να ερμηνεύσει όσα είδε και άκουσε. Πέρασαν οι σαράντα ημέρες χωρίς οι μοναχές να το συνειδητοποιήσουν και ήταν αναγκαία μία νέα ονειρική παρέμβαση της Αθανασίας στην ηγουμένη, κατά τη διάρκεια της οποίας η αγία επεσήμανε την παράληψη. Αυτή τη φορά το όνειρο ήταν καθαρό και η ηγουμένη συνειδητοποίησε ότι είχε παρέλθει η ημέρα που έπρεπε να τελέσουν το τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο. Την επομένη, την ώρα της θείας λειτουργίας, δύο μοναχές είδαν δύο άνδρες, φοβερούς στην όψη, με *απαστράπτουσες στολές* να συνοδεύουν την Αθανασία, την οποία έφεραν μπροστά στο άγιο θυσιαστήριο. Την έντυσαν ως βασίλισσα με πορφύρα στολισμένη με πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια, την έστεψαν με στέφανο και σταυρούς, της έδωσαν στο χέρι *ράβδο διάλιθον* και την οδήγησαν μέσα στο Ιερό²⁹.

Τον πρώτο χρόνο μετά τον θάνατο της Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, η οσία εμφανίστηκε στα όνειρα πολλών συνασκητριών της στη μονή, ζιτώντας τους τη μετάθεση του λειψάνου της ή και επιτιμώντας την κόρη της επειδή η κηδεία δεν είχε τελεστεί σύμφωνα με την επιθυμία της³⁰.

27. Βίος Μαρίας της Νέας, 696, κεφ. 10.

28. Βίος Αθανασίας Αιγίνης, 218-219, κεφ. 21.

29. Βίος Αθανασίας Αιγίνης, 219-221, κεφ. 23-25.

30. Διήγησις περί της μεταθέσεως του τιμίου λειψάνου της οσίας μητρός ημών Θεοδώρας, έκδ. Σ. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ, *Ο Βίος της οσιομυροβλήτιδος Θεοδώρας της εν Θεσσαλονίκη. Διήγησις περί της μεταθέσεως του τιμίου λειψάνου της οσίας Θεοδώρας. Εισαγωγή - κριτικό κείμενο - μετάφραση - σχόλια*, Θεσσαλονίκη 1991, 192, κεφ. 2.

Η ανιμιά της Μαρίας της Νέας, Σοφία, κόρη της αδελφής του συζύγου της, είδε στον ύπνο της την αγία, που την προειδοποίησε, για το κακό τέλος που την περίμενε, αν δεν εγκατέλειπε το σπίτι. Η νεαρή κοπέλα, η οποία είχε ανεχθεί τη συνωμοσία εναντίον της θείας της, διηγήθηκε στη μητέρα της το όνειρο, εκείνη όμως δεν έδωσε σημασία και λίγες μέρες αργότερα η κόρη της πέθανε μέσα σε αφόρητους πόνους. Το ονειρικό προμήνυμα επαληθεύτηκε ακόμη μία φορά³¹.

Άλλοι τομείς της γυναικείας ζωής, όπως, για παράδειγμα, η εκπαίδευση, η επαγγελματική δραστηριότητα και η καθημερινή διαβίωση, στοιχεία για τους οποίους ανιχνεύονται στα αγιολογικά κείμενα³², δε φαίνεται ή τουλάχιστον δε μαρτυρείται να απασχολούσαν τις γυναίκες στα όνειρά τους.

Εκείνος ο τομέας όμως, που απουσιάζει από τα κείμενα της μεσοβυζαντινής εποχής, είναι ο ερωτικός³³. Ιδιαίτερα μάλιστα από τους συγγραφείς των αγιολογικών κειμένων ο τομέας αυτός προκλητικά αποσιωπάται, παραποιείται ή διαστρεβλώνεται³⁴. Στους γυναικείους Βίους τα πρωταγωνιστικά πρόσωπα δεν δοκιμάζονταν από πειρασμούς στον ύπνο τους³⁵. Είναι βέβαια γνωστό ότι τα ερωτικά όνειρα είναι πολύ πιο συχνά στους άνδρες παρά στις γυναίκες, γιατί, στο γυναικείο σώμα, ο σκοπός τους απαιτεί περισσότερο σύνθετες διεργασίες.

Αναρωτιέται όμως κανείς, τουλάχιστον για τη Μαρία την Αιγυπτία, η οποία, πριν μετανοήσει και αποσυρθεί στην έρημο του Ιορδάνη, είχε μία έντονα ερωτική ζωή, αν θα ήταν λογικό, να δοκιμαστεί στη συνέχεια με μνήμες του σώματος και

31. Βίος Μαρίας της Νέας, 700, κεφ. 21.

32. Βλ. ενδεικτικά ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η γυναίκα*, 165-168, 185-213, 285, 301, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

33. Ο P. ODORICO, *L'amour à Byzance. Un sujet de rhétorique?*, *Europe* 822 (octobre 1997) 34-46, έχει υποστηρίξει την απουσία αναφορών ή περιγραφών του ερωτικού συναισθήματος στη λογοτεχνία της μεσοβυζαντινής περιόδου, ενώ ο H.-G. BECK, *Βυζαντινόν Ερωτικόν*, μετ. Ι. ΔΗΜΗΤΡΟΥΚΑΣ, Αθήνα 1999, 185-191, καταγράφει όσα λίγα αναφέρονται σχετικά, για τα ανώτερα και ανώτατα στρώματα, με ιδιαίτερη έμφαση στο αυτοκρατορικό περιβάλλον, από τους βυζαντινούς συγγραφείς.

34. Ο έρωτας ως αιτία σύναψης γάμου απουσιάζει από τα αγιολογικά κείμενα της εποχής (ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η γυναίκα*, 91-92), ενώ το ερωτικό πάθος θεωρείται αποτέλεσμα δαιμονικής ή μαγικής παρέμβασης (ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η γυναίκα*, 243-246).

35. Εξαιρεση αποτελούν τα γυναικεία όνειρα με ερωτικό περιεχόμενο που περιγράφονται στο Βίο του Ανδρέα Σαλού, Βίος Ανδρέα Σαλού, έκδ. L. RYDÉN, *The Life of St Andrew the Fool* [Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Byzantina Upsaliensia 4:2], Uppsala 1995, κεφ. 35, σελ. 172-178. Πρόκειται για κείμενο, κατά την επικρατέστερη άποψη (Α. ΚΑΖΗΔΑΝ – (έκδ.) CHR. ANGELIDI, *A History of Byzantine Literature (850-1000)* [National Hellenic Research Foundation. Institute for Byzantine Research – Research Series 4], Athens 2006, 193-200) των μέσων του 10ου αιώνα, στο οποίο εξιστορείται η ζωή και τα έργα ενός αγίου του 5ου αι. Η διαφοροποίηση του συγκεκριμένου κειμένου ερμηνεύεται από αλλά και ενισχύει τον πολύ εύστοχο χαρακτηρισμό του από τον Kazhdan (ό.π., 200) ως ενός “atypical hagiographical work concentrated around a typical hagiographical hero”.

των αισθήσεών της, όταν, μάλιστα, η ίδια ομολογεί ότι λογισμοί που την ωθούσαν στην πορνεία εξακολούθησαν να την τυραννούν κατά τα πρώτα χρόνια της άσκησής της. «Φωτιά άναβε μέσα στην ταλαίπωρη καρδιά μου, με κατέκαιγε και με ωθούσε σε ερωτική μίξη. Ευθύς όμως, μόλις παρόμοιες σκέψεις έρχονταν στο μυαλό μου, έπεφτα καταγής, έβρεχα το χώμα με τα δάκρυστά μου γιατί θεωρούσα ότι παραβρισκόταν η προστάτιδά μου, την πρόδιδα και εισέπραττα την ποινή της προδοσίας μου»³⁶. Οι μνήμες και οι αισθήσεις ήταν επομένως ακόμη ζωντανές, αλλά δεν επιτρεπόταν η ονειρική έκφραση του ασυνειδήτου. Γνώριζαν άραγε οι Βυζαντινοί ότι μία δραστική αλλαγή στη ζωή, όπως εκείνη που έζησε η Μαρία, μεταστρεφόμενη από την πορνεία στην εγκράτεια και την εξαύλωση, είναι ικανή να επιφέρει και δραστική αλλαγή στο ακοίμητο υπερεγώ της, το οποίο δρούσε ως λογοκριτής των ονείρων της; Πιστεύω πως όχι και πως η ανυπαρξία ονειρικού ερωτικού πειρασμού στη συγκεκριμένη περίπτωση εμπίπτει στο πλαίσιο των έμφυλων ταυτοτήτων και στις παρεπόμενες κοινωνικές απαγορεύσεις. Για τους Βυζαντινούς οι γυναίκες, και ιδιαίτερα όσες αγίασαν, δεν ήταν δυνατό να ταλανίζονται από ερωτικά όνειρα, ενώ ο άνδρας δεν ήταν αποδεκτό να εμφανίζεται ως ερωτικός πειρασμός.

Μία ξεχωριστή περίπτωση, άξια ιδιαίτερης αναφοράς, αποτελεί ο Βίος της Ειρήνης του Χρυσοβαλάντου, για τον οποίο ο εκδότης έχει διατυπώσει την πιθανότητα να γράφτηκε από γυναικείο χέρι³⁷. Όνειρα και οράματα, θρησκευτικού αλλά και προσωπικού χαρακτήρα, διάσπαρτα στο κείμενο θα έλεγε κανείς ότι αν δεν αναιρούν, τουλάχιστον διαταράσσουν την εικόνα που προκύπτει από τους άλλους γυναικείους Βίους της εποχής.

Στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο³⁸ περιγράφεται εντυπωσιακά το γυναικείο ερωτικό πάθος, θεωρούμενο ως αποτέλεσμα δαιμονικής και μαγικής παρέμβασης³⁹. Η διήγηση, που αφορά τον τρόπο θεραπείας μίας δαιμονισμένης, είναι λεπτομερής και μακροσκελής.

Νεαρή ευγενής από την Καππαδοκία εγκατέλειψε για άγνωστους λόγους την κοσμική ζωή και τον μνηστήρα της για να ασπασθεί τον μοναχισμό στη μονή της Ειρήνης στην Κωνσταντινούπολη. Ο μνηστήρας, θύμα και όργανο του διαβόλου,

36. Βίος Μαρίας της Αιγυπτίας, έκδ. PG 87, στήλ. 3717.

37. J.O. ROSENQVIST, *The Life of St Irene Abbess of Chrysobalanton* [Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Byzantina Upsaliensia], Uppsala 1986, xlii-xliii. Η άποψη είναι ενδιαφέρουσα, αλλά όχι αρκούντως τεκμηριωμένη. Αν, ωστόσο, γίνει αποδεκτή, η περίπτωση θα αποτελούσε *unicum* για την εποχή.

38. Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου, έκδ. J.O. ROSENQVIST, *ό.π.*, κεφ. 13, 52-64.

39. Για τη μαγεία στα αγιολογικά κείμενα βλ. D. ABRAHAMSE, *Magic and Sorcery in the Hagiography of the Middle Byzantine Period*, *BF* 8 (1982) 3-17, και για το συγκεκριμένο επεισόδιο 13-14, όπου η σ. αναφέρεται και σε παράλληλη ιστορία σε άλλο αγιολογικό κείμενο.

στην απελπισία του, κατέφυγε σε τοπικό μάγο, ο οποίος του υποσχέθηκε να τον βοηθήσει. Τα μαγικά είχαν άμεση επίπτωση στη νεαρή μοναχή, η οποία έχασε τον αυτοέλεγχό της και αποκάλυπτε με τρόπο σοκαριστικό ότι ήταν ακόμη ερωτευμένη. Έκλαιγε, στέναζε, φώναζε το όνομα του νέου και απειλούσε να αυτοκτονήσει. Έτρεχε στην πύλη της μονής και με χειρονομίες και κραυγές διέταζε τη θυρωρό να της επιτρέψει την έξοδο. Οι φωνές της νέας έφτασαν στα αυτιά της Ειρήνης, η οποία ερμήνευσε τη συμπεριφορά αυτή ως διαβολική ενέργεια⁴⁰, κάλεσε όλες τις μοναχές και τις προέτρεψε επί επτά ημέρες –όπως και πράγματι διήρκεσε η όλη «περιπέτεια» – να νηστέψουν αυστηρά και να προσεύχονται για τη σωτηρία της αδελφής τους. Τα ξημερώματα της τέταρτης μέρας, την ώρα της πρωινής προσευχής, εμφανίστηκε μπροστά της σε όραμα⁴¹ ο Μέγας Βασίλειος και της υπέδειξε να οδηγήσει την ασθενή μοναχή στην εκκλησία των Βλαχερνών, όπου με την επέμβαση της Θεοτόκου, επρόκειτο να ιαθεί. Η Ειρήνη αμέσως συνειδητοποίησε ότι το όραμά της δεν ήταν άλλο από την απάντηση στις επικλήσεις της προς τον άγιο το προηγούμενο βράδυ, όταν μπροστά στην εικόνα του με δάκρυα ικέτευε για βοήθεια. Η νεαρή ασθενής με τη συνοδεία της Ειρήνης και δύο ακόμη μοναχών μεταφέρθηκε στις Βλαχέρνες.

Το βράδυ της ίδιας μέρας, η Χρυσοβαλάντου παρέτεινε την προσευχή της μέχρι τα μεσάνυχτα, οπότε μαζί με τις αδελφές της αφέθηκαν σε ένα σύντομο ύπνο. Της φάνηκε τότε ότι είδε⁴² μία επιβλητική πολυάνθρωπη πομπή να προετοιμάζεται. Το πάτωμα καθαρίστηκε αυτοστιγμεί και αμέσως σκορπίστηκαν όλων των ειδών τα ευωδιαστά λουλούδια, ενώ χρυσοντυμένες μορφές, περπατώντας πάνω-κάτω, θυμιάζαν και ο αέρας μοσχοβολούσε.

Έντρομη, η αγία αναρωτιόταν τι συνέβαινε, όταν άκουσε μία φωνή να της ανακοινώνει τον ερχομό της Θεοτόκου. Οι προπομποί παρουσιάστηκαν, ακτινοβόλοι αλλά συννεσταλμένοι, με δέος προς αυτήν που ακολουθούσε. Η Παναγία εμφανίστηκε μέσα σε ένα πλήθος συνοδών που έλαμπαν σαν ήλιος φωτεινός, ο οποίος δεν άφηνε να φανεί το πρόσωπό της⁴³. Επισκέφτηκε τους ασθενείς και έφθασε ακριβώς στη μαθητευόμενη της Ειρήνης. Η αγία γονάτισε, έντρομη και περιδεής. Τότε

---

40. Ήταν πάγια η θέση των Βυζαντινών, παρόμοιες κρίσεις, που στην πραγματικότητα οφείλονται σε μεγάλο αριθμό ψυχικών ή εγκεφαλικών παθήσεων, να αποδίδονται στην εμφάνιση μίας μορφής διαβόλου· βλ. Χρ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ, Οι σαλοί στη βυζαντινή κοινωνία, στο: *Πρακτικά Ημερίδας. Οι περιθωριακοί στο Βυζάντιο*, έκδ. Χ.Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, Αθήνα 1993, 89-90.

41. Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου, 56.

42. Πρόκειται για εγκοίμηση, έτσι όπως αυτή απαντά σε Βίους Αγίων. Η νυχτερινή επίσκεψη αγίων δε γινόταν μόνο στα ειδικά λατρευτικά κέντρα αλλά σε κάθε τόπο λατρείας, όπου οι προσευχόμενοι συνηθίζονταν να κοιμούνται, καθώς η ύπαρξη εικόνας και μόνον αποτελούσε εγγύηση μίας ιερής παρουσίας. Βλ. DAGRON, *Rêver de Dieu*, 41 και σημ. 17 όπου και σχετική βιβλιογραφία.

43. Η πομπή παρομοιάζεται με την αυτοκρατορική πομπή προς την εκκλησία των Βλαχερνών την Παρασκευή· βλ. Βίος Ειρήνης Χρυσοβαλάντου, 61 σημ. 11.

άκουσε τη φωνή της Θεοτόκου να καλεί τον Μέγα Βασίλειο και τον Ιωάννη και να ζητά να μάθει γιατί η Ειρήνη βρισκόταν εκεί. Αποκρίθηκε ο Βασίλειος, που αφηγήθηκε όσα είχαν συμβεί στη νεαρή μοναχή και εξήγησε ότι η Ειρήνη τον κατηγορούσε, επειδή επέτρεψε τη δράση μάγων στην κοινή τους πατρίδα, την Καππαδοκία⁴⁴.

Η Παναγία τότε κάλεσε την αγία Αναστασία και την προέτρεψε να αναλάβει, με τη βοήθεια του Μεγάλου Βασιλείου, τη θεραπεία της μοναχής. Στην Ειρήνη είπε να επιστρέψει στο μοναστήρι της, όπου και θα θεραπευόταν η νεαρή. Με την τελευταία αυτή προτροπή η Ειρήνη ξύπνησε και αναλογιζόμενη όσα είδε στον ύπνο της παρέμενε αποκαρδιωμένη. Ξύπνησε και τις άλλες αδελφές, διηγήθηκε όσα είδε, και μαζί, δοξάζοντας την Παναγία, επέστρεψαν στη μονή, πιστεύοντας στα λόγια της ηγουμένης τους.

Το ίδιο βράδυ, συντελέστηκε μέγα θαύμα, και το όνειρο της Χρυσοβαλάντου επαληθεύτηκε. Την ώρα της εσπερινής δέησης, μπροστά στα έκπληκτα μάτια όλων των μοναχών, φάνηκαν στον αέρα η αγία Αναστασία και ο Μέγας Βασίλειος και άφησαν ένα δέμα στα χέρια της Ειρήνης. Μέσα υπήρχαν τα όργανα του μάγου-σατανά: δύο μολυβένια ομοιώματα της νεαρής μοναχής και του μνηστήρα της, δεμένα μεταξύ τους με τρίχες και κλωστές καθώς και άλλα μαγικά που πάνω τους ήταν γραμμένα τα ονόματα του Σατανά και των υπασπιστών του. Το πρωί η Ειρήνη έστειλε με δύο αδελφές τη μοναχή, το περιεχόμενο του δέματος και προσφορές στο ναό της Αναστασίας της Φαρμακολύτριας⁴⁵. Εκεί, αφού έβαλαν λάδι στα καντήλια του ναού, άναψαν κεριά και έδωσαν τις προσφορές στον επίτροπο του ναού, με τη βοήθειά του άναψαν κάρβουνα και έκαψαν τα όργανα του σατανά. Την ώρα της καύσης, μέσα από τα αναμμένα κάρβουνα, ακούστηκαν φωνές σαν κραυγές χοίρων που σφάζονταν. Ήταν το τελικό θαύμα, η ήττα του διαβόλου και η λύτρωση της μοναχής αδελφής τους.

Σε όλη αυτή τη διήγηση, όπως και σε όλο το κείμενο του Βίου, οι συμβολισμοί, τα όνειρα και τα οράματα κυριαρχούν. Το ένα διαδέχεται το άλλο και το καθένα με τη σειρά του επιβεβαιώνει το προηγούμενο. Η λεπτομερής ανάλυση και ερμηνεία τους ξεπερνά τα όρια της παρούσας μελέτης. Εκείνο που αξίζει να επισημανθεί,

44. Η μαγεία ήταν καταδικασμένη από την Εκκλησία και την πολιτεία. Βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, *Μαγεία και Δίκαιο στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1997.

45. Ο ναός της Αναστασίας της Φαρμακολύτριας περιγράφεται σε αγιολογικά κείμενα ως ένα είδος νοσοκομείου ψυχικών παθήσεων. Σχετικά με την ταύτιση του ναού ή των ναών της αγίας Αναστασίας, βλ. L. RYDÉN, A Note on Some References to the Church of St. Anastasia in Constantinople in the 10th Century, *Byz 44* (1974), 198-201. Ο ίδιος ερευνητής στη μελέτη του *The Life of St. Basil the Younger and the Date of the Life of St. Andreas Salos*, στο: *Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students* (= *Harvard Ukrainian Studies 7* (1983) 581), αναφέρεται σε περιστατικά που κατέφυγαν στο ναό της Αναστασίας για να θεραπευτούν.

σε σχέση με το θέμα που εξετάζεται, είναι ότι στην ουσία πρόκειται για όνειρα και οράματα τα οποία δίνουν λύση σε ένα υπαρκτό πρόβλημα της Ειρήνης, η οποία αιθανόταν υπεύθυνη για τη μονή και τις αδελφές. Η έντονη ανησυχία για τη δόκιμη μοναχή, δηλαδή ένα κομμάτι του ασυνειδήτου της, βρήκε διέξοδο και απαντήσεις, σε άμεση συνάρτηση με την ταυτότητα και την ψυχοσύνθεση της ονειρευόμενης.

Από όσα αναφέρθηκαν, προκύπτουν τα πρώτα συμπεράσματα ως προς ορισμένα τυπικά χαρακτηριστικά των ονείρων.

Τα γυναικεία όνειρα διηγείται ο άνδρας συγγραφέας των κειμένων. Η «φωνή των γυναικών» τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά δεν ακούγεται, ούτε καν στο σύνθετο όνειρο της Ειρήνης Χρυσοβαλάντου.

Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των ονείρων από τον Αρτεμίδωρο ή και προγενέστερα⁴⁶, άλλοτε πρόκειται για *ενύπνια*, όταν προσδιορίζουν το παρόν της ονειρευόμενης και προκαλούνται από τις ανησυχίες και τις εμπειρίες της του πρόσφατου παρελθόντος, και άλλοτε για *ονείρους*, όταν αφορούν το μέλλον της. Σε αυτή την περίπτωση είναι είτε *θεωρηματικοί όνειροι*, τις περισσότερες φορές, που πραγματοποιούνται όπως ακριβώς έχουν ειπωθεί και δε χρειάζονται ερμηνεία, είτε *αλληγορικοί*, δηλαδή αποκαλύπτουν το μέλλον με γρίφους.

Τα περισσότερα όνειρα εμφανίζονται βράδυ, την ώρα του ύπνου. Κανένα δεν αναφέρεται στο παρελθόν, και δεν υπάρχουν ερμηνευτές των ονείρων, αν και η Εκκλησία είχε αποδειχθεί επιεικέστερη της πολιτείας στην ανοχή τους⁴⁷. Όταν οι γυναίκες διηγούνται τα όνειρά τους, η μεμονωμένη ακροάτρια ή το κοινό που τις ακούει, είτε δίνει πίστη στα λόγια τους είτε αδυνατεί να τα ερμηνεύσει. Η ζωή είναι εκείνη που δίνει σχεδόν αμέσως τις λύσεις και αποκαλύπτει τη σημασία τους.

Ως προς το περιεχόμενο των ονείρων και τις συνθήκες υπό τις οποίες οι γυναίκες ονειρεύονταν –για να απαντηθούν έτσι ορισμένα από τα ερωτήματα που τέθηκαν αρχικά– σημειώνονται τα εξής:

Αν και στη βυζαντινή λογοτεχνία ή σε άλλα είδη της βυζαντινής γραμματείας υπάρχουν αναφορές σε γυναικεία όνειρα και οράματα ποικίλου περιεχομένου⁴⁸,

46. Για τις ταξινομήσεις των ονείρων βλ. A.H.M. KESSELS, Ancient Systems of Dream-Classification, *Mnemosyne* 22 (1969) 389-424. Βλ. επίσης Β. ΚΑΛΦΑΣ, Διάγνωση και πρόγνωση. Ο Αρτεμίδωρος και η αρχαία ερμηνευτική των ονείρων, στο: *Όψεις ενυπνίου. Η χρήση των ονείρων στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα*, έκδ. Δ. ΚΥΡΤΑΤΑΣ, Ηράκλειο 1993, 236-237.

47. Εκκλησιαστικοί άνδρες απέφυγαν, σε κείμενα τους με κανονιστική αξία, να ταυτίσουν τους *ονειροκρίτες* με τους ασχολούμενους με τη μαγεία, οι οποίοι είναι γενικά καταδικασμένοι· βλ. DAGRON, *Rêver de Dieu*, 39.

48. Βλ. ενδεικτικά όσα σημειώνονται στη σημ. 8 σχετικά με τον *Βίο Βασιλείου*, καθώς και το δράμα της μητέρας του Λέοντα Ε', που αφορούσε τον επικείμενο θάνατο του γιου της: Σύν. Θεοφ., έκδ. I. BEKKER, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus* [CSHB], Bonnæ 1838, 36-37· πρβλ. Σκυλίτζης, 20-21.

στους Βίους των αγίων τα όνειρα των γυναικών είναι είτε θρησκευτικής φύσης είτε όνειρα περί την εγκυμοσύνη και την τεκνοποιία, με πολύ λίγες εξαιρέσεις που αφορούν άλλες προσωπικές καταστάσεις. Οι συγγραφείς των αγιολογικών κειμένων επιθυμούσαν με τα έργα τους να τέρψουν πνευματικά το κοινό τους, αλλά και να υποτάξουν όλες τις πτυχές της ζωής των Βυζαντινών στο πνεύμα της Εκκλησίας. Με τα συγκεκριμένα κείμενα, τα οποία επιφυλάσσουν εξέχουσα θέση στη μητέρα, δίδασκαν τη γυναίκα πώς έπρεπε να ζει και να ρυθμίζει τις οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις της, σύμφωνα με τις αρχές που απέρρεαν από τις επιταγές της Εκκλησίας. Παραμένει ωστόσο γεγονός αναμφισβήτητο ότι οι λόγοι τους δεν είχαν την επιδιωκόμενη απήχηση ούτε στο σύνολο του πληθυσμού ούτε στο πλήρες εύρος των ανθρώπινων δραστηριοτήτων.

Η γενικότερα ισχύουσα αντίληψη σχετικά με τον περιορισμό της γυναίκας στο ρόλο της ως μητέρας και μέλους της Εκκλησίας οδήγησε τους βιογράφους να συμπιέσουν και το περιεχόμενο των γυναικείων ονείρων στα δύο αποδεκτά πεδία δράσης των γυναικών: στη διοίκηση του οίκου και, κυρίως, στην κυοφορία και στη γέννηση των παιδιών από τη μία πλευρά και στην πίστη και όσα αυτή συνεπάγεται από την άλλη. Καθώς η ατομικότητα σχεδόν απουσιάζει από την αγιολογία και τα πρόσωπα ακολουθούν συγκεκριμένα πρότυπα εξυπηρετώντας σκοπιμότητες, δεν αποτυπώνεται στα γυναικεία όνειρα των αγιολογικών κειμένων το αξίωμα της σύγχρονης ψυχιατρικής και ψυχολογίας ότι στη δημιουργία και στη μορφή ενός ονείρου μεγαλύτερο ρόλο διαδραματίζει η ατομικότητα και η προσωπική ιστορία του ονειρευόμενου και όχι το φύλο του. Στα κείμενά μας η ατομικότητα αναδεικνύεται στην ερμηνεία των ονείρων⁴⁹.

Με τη βοήθεια του ονείρου η σύγχρονη ψυχιατρική αναζητά το λανθάνον, το ασυνείδητο, το μη λογικό, που δεν είναι γνωστό στο άτομο και το οποίο εκφράζεται υπό μορφή συμβόλων και μεταθέσεων. Για την αποκρυπτογράφηση του σήμερα οι ερμηνευτές στηρίζονται στους συνειρμούς εκείνου που ονειρεύτηκε, σε ό,τι σκέφτηκε και στα αισθήματα που του δημιουργήθηκαν όταν ξύπνησε. Όλα αυτά στην προκειμένη περίπτωση είναι, τις περισσότερες φορές, κατασκευασμένα σύμφωνα με συγκεκριμένους κανόνες. Όσα λοιπόν δήθεν αποκαλύπτονται για τη γυναικεία ψυχοσύνθεση, μέσω της ονειρικής έκφρασης, αποτυπώνουν το ιδεώδες των ανδρών για τη σύγχρονή τους Βυζαντινή. Το γυναικείο ασυνείδητο παραμένει εν πολλοίς κρυφό.

---

49. Προκειμένου να ερμηνευτεί ένα όνειρο επιβάλλεται να ληφθούν υπόψη προσωπικές παράμετροι που τελικά αναδεικνύουν τη μοναδικότητά του· βλ. DAGRON, Rêver de Dieu, 53.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

AUREUS

ΤΟΜΟΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟΣ
ΣΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΟ Κ. ΧΡΥΣΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ
Ταξιάρχης Γ. Κόλιας – †Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ
Κατερίνα Συνέλλη

ΑΘΗΝΑ 2014